

КОНЦЕПТ МОРАЛЬНІСТЬ: КУЛЬТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

Олександра Коломійчук (Житомир, Україна)

У статті розглядаються культурно-семантичні особливості представлення концепту МОРАЛЬНІСТЬ в сучасній американській прозі, проводиться етимологічний аналіз лексем на позначення даного концепту.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, лінгвокультурологія, концепт МОРАЛЬНІСТЬ, лексичне значення.

В статье рассматриваются культурно-семантические особенности представления концепта МОРАЛЬНОСТЬ в современной американской прозе, проводится этимологический анализ лексемы на обозначение данного концепта

Ключевые слова: языковая картина мира, концептуальная картина мира, лингвокультурология, концепт МОРАЛЬНОСТЬ, лексическое значение.

The article focuses on linguistic peculiarities of the concept MORALITY representation in the contemporary American fiction, the etymological analysis is being made.

Keywords: linguistic world-image, conceptual world-image, linguoculturology, concept MORALITY, lexical meaning.

Розвиток когнітивного підходу до явищ мови сприяє дослідженню мовних форм як компоненту концептуалізації світу людською свідомістю, їх значень як певних структур знання (концептів), що закріплені мовними знаками. Картина світу не є дзеркальним відображенням світу, а його певною інтерпретацією, тобто це не картина, що відображає світ, а світ, що сприймається як картина [Маслова 2008, 103]. У лінгвокультурології розмежовують мовну і концептуальну картини світу. Концептуальна картина світу — це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, а й система смислів, втілена в ці реалії через слова — концепти. Концептуальна картина світу є значно ширшою, ніж мовна, тому що в її створенні беруть участь різні типи мислення. Мовна картина світу — це система взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини. Якщо концептуальна картина світу існує у вигляді концептів, які

утворюють концептосферу, то мовна картина світу існує у вигляді значень мовних знаків, які утворюють сукупний семантичний простір мови.

Особливо актуальним на сьогодні є дослідження концептуальних та мовних засобів відбиття реальності в свідомості людини, що полягає в сприйнятті цієї реальності крізь призму культурних, культурно-релігійних, філософських та моральних традицій.

Метою даної статті є спроба розглянути культурно-семантичні особливості представлення концепту *МОРАЛЬНІСТЬ* у мовному просторі сучасної американської прози.

Підвищений інтерес до проблеми людських стосунків і ціннісних настанов, безперечно, ініціював цілу низку досліджень мови у зв'язку з культурним й соціальним видами діяльності її носіїв [3; 5; 10; 12; 14 та ін.]. Ці напрями становлять собою комбінацію методик та досліджень, які породжуються колективною свідомістю, але існують у відображенні індивідуальної свідомості окремих носіїв мови. При описі й визначенні характеру вербалізації абстрактні концепти викликають найбільші труднощі, зумовлені багаторівневим змістом їх понятійного смислу [1; 4; 6].

Представлення моралі об'єктивними засобами показує, що дані засоби розташовані на різних рівнях мовної структури і неоднозначно функціонують у процесі вираження [15, с. 229]. Концепт *МОРАЛЬНІСТЬ* має безліч особистісних асоціацій, він є одним з найбільш універсальних і має багато спільних рис в різних культурах.

Мораль становить собою багатомірну систему знань, що має нормативно-ціннісний характер, містить базові складові «добро» і «зло» з їх похідними (добре, погано, правильно, неправильно тощо). Мораль фіксується у вимогах, приписах, правилах, заборонах, нормах, принципах, оцінках поведінки людей в суспільстві і в загальних міркуваннях (правильні та неправильні вчинки) [12]. Моральність становить собою особливу форму свідомості у вигляді сукупності абстрактних норм і оцінних уявлень, тому можна говорити про багатоаспектне поняття *morality*, що існує в мові.

Відмінність між мораллю і моральністю, можна сформулювати таким чином. Мораль, на відміну від моральності, перед усім виступає, як певна форма свідомості – сукупність усвідомлюваних принципів, правил, норм поведінки. Що ж до моральності, то її здебільшого розуміють як утілення даних принципів, правил і норм у реальній поведінці людей та стосунках між ними.

У своєму реальному соціальному бутті мораль різнолика: свої особливі цінності й норми поведінки мають більші або менші соціальні групи, економічні класи, етнічні та національні спільноти. В усьому цьому розмаїтті просвічує і загальнолюдська мораль, проте скоріше як результат взаємодії конкретних моральних систем, ніж як відомий заздалегідь їх спільний знаменник.

Моральність особистості органічно пов'язана з її моральними почуттями, її совістю, постійною оцінкою своєї поведінки і прагненням до щирого каяття в тих випадках, коли допущені порушення моральних принципів. Совість і каяття особистості у своїх негідних вчинках – найсильніші стимули її морального розвитку і самовдосконалення [3].

Існує декілька підходів до вивчення моральності. Серед них виділяють *етико-гуманістичний та філософський підходи, оцінне ставлення романтизму*. Конфлікти й суперечності, що нерідко виникають у суспільстві між різними системами моральних норм і цінностей, знаходять відображення в різноманітних підходах до визначення самої *суті моральності*. Існують універсальні концепції моралі, що прагнуть окреслити її основні цінності з точки зору загальнолюдської спільноти [3].

Представники філософського підходу визначають моральність як один з найважливіших факторів суспільного розвитку. По Канту, *моральність* є деяка залежність приватної волі від загальної. Це значить, що *моральність*, властива індивідуумові, дозволяє йому співвідносити свої інтереси та бажання з інтересами і бажаннями суспільства, у якому індивід існує.

У прибічників романтизму набувають поширення уявлення, в яких акцентується особливість морального покликання кожного людського індивіда,

пов'язана з неповторністю його буттєвого оточення і духом тієї локальної спільноти, до якої він безпосередньо належить [7]

Моральний потенціал кожної соціальної групи або класу не вичерпується сукупністю наявних соціальних зв'язків, а передбачає існування деяких транссоціумних точок відліку, критеріїв моральності, відносно яких він тільки й може бути встановлений. Кожне достатньо глибоке соціально-економічне зрушення, радикально змінюючи вихідні умови суспільного існування людини, відкриває тим самим перед нею і нові моральні перспективи, породжує нові проблеми, висуває нові цінності [16].

Етимологічний аналіз лексеми *morality*, яка традиційно в наукових дослідженнях розглядається в якості ключового засобу позначення [19] концепту МОРАЛЬНІСТЬ, дозволяє з'ясувати тенденції формування мовного втілення понятійного змісту досліджуваного концепту в діяхронії.

Латинський корінь іменника *morality* зберігся в усіх індоєвропейських мовах, що підтверджує принаймні часткову спільність досліджуваного концепту у відповідних культурах, джерелом яких стала антична епоха з її мовами, філософією і системою цінностей. У римському праві й філософії, і одночасно в мові з'явилась ідея про моральність і слово, що позначило її у вигляді похідного від іменника *mos*, (*mos* - вдача, звичай; pl. *moris* (звичаї, характер, спосіб життя, поведінка, закон, правило, припис) [2]) - прикметника *moralis*, вжитого Цицероном для перекладу грецького слова *етичний* [12: 16], яким пізніше користувалися інші філософи [2, с. 494]. Ставши осередком діяхронічного дериваційного ланцюжка саме прикметник *moralis* був запозичений давньофранцузькою і вже від французького *moral* з'явилося англійське *morale* [18] - за даними етимологічного словника Скита [21]. Цю лексему можна зустріти в текстах Чосера - засновника літературної англійської мови. Це свідчить про те, що обґрунтування кореня досліджуваної лексеми в англійській культурі може вважатися однолітком літературної мови (щоправда, в іншому словнику наводяться інші діяхронічні характеристики слова *morale* - зі значенням мораль, моральні принципи, поведінка - що увійшло у вжиток у

першій половині XIX ст. [22]).

З вищенаведеного аналізу випливає, що вже в XV - XVII ст. у концепті МОРАЛЬНІСТЬ, представленого англійськими лексемами *morality*, *morale*, *moralize* існували провідні, які збереглися й дотепер, змістовні ознаки: правила (принципи) - *principles (rules)* - і поведінка *conduct (behavior)* [22; 18; 21].

У сучасній англійській мові ці семи входять до складу інтенціоналу ядра лексичного значення *morality*, у структурі якого взаємодіють когнітивний і прагматичний компоненти. Узагальнюючи лексикографічні одиниці *morality*, відібрані з англійських тлумачних словників і виявляючи постійні ознаки, що наявні в усіх визначеннях, ядро лексичного значення *morality* можна уявити як: *principles or standards of behaviour, based on right and wrong*. У ньому закладена оцінна дихотомія *добре / погано*, оскільки досліджуване поняття містить наступні семантичні ознаки: *right / wrong, virtue / vice, good / bad* з домінуючим прагматичним компонентом. Семи *conduct, behaviour, standards, principles, manners* мають відмінний від інших складових семантичний статус, оскільки вони відносяться до обох антиномій.

У словнику синонімів [23, с. 557] досліджуваний феномен ідентифікується словами *goodness, virtue, probity, honour, honesty, perfection, merit*, тобто тяжіє до позитивного плюса *good* (добро). Ми розглядаємо ці одиниці як позначення семантичних ознак, що входять до складу як когнітивного, так і прагматичного оцінного значення лексеми *morality*.

При деталізації семантичних ознак, що відносяться до оцінної дихотомії, можна виділити антимонію *virtue / vice*, що виражається лексичними одиницями з позитивною оцінністю: *dueness, probity, innocence, justice, duty, respect, temperence, fasting, purity, sobriety, love*. Вищезазначені лексичні одиниці характеризують добродетельність, що відбивається в християнських заповідях, тому слова *commandments, religion, God, faith, saints, church* також мають позитивну оцінність. Другий член антиномії *virtue / vice* представлений лексичними одиницями з негативною оцінкою: *evilconduct, immorality, improbity, guilt, falseness, deception, injustice, undueness, disrespect, vindiction, selfishness,*

impurity, sin, sinners [20]. Іменники з позитивною і негативною оцінкою належать до семантичного обсягу досліджуваного поняття. Така класифікація може доповнюватись прикметниками, прислівниками та дієсловами, утвореними від зазначених лексичних одиниць.

Як показали дані словників, етичні вчення про мораль не суперечать визначенням поняття *morality* (моральність), а підтверджують їх. Проведений аналіз дозволив виявити компоненти, що найбільш регулярно повторюються у словникових тлумаченнях семантичних складових, які ми приймаємо за ідентифікатори поняття *morality*. Аналіз словникових дефініцій дає підстави стверджувати, що оцінка (позитивна або негативна) закладена в семантичному обсязі лексичних одиниць, які виражають мораль, оскільки в мовному соціумі існує деяке уявлення про «стандарт», тобто морально-етичні норми, у відповідності з якими, члени певного соціуму оцінюють властивості (ознаки). Звідси, за суб'єкт оцінки лексичних одиниць, що позначають моральні властивості, приймаємо соціум, тобто весь мовний колектив, з позицій якого оцінюється якість [8].

Кваліфікація окремих лексем, що містять оцінні компоненти і складають сукупність позначень людських моральних властивостей, з точки зору наявності в їх структурі ознак добре / погано, здебільшого не викликає ускладнень. Беручи до уваги традиційну систему аналізу людської поведінки, у структурі моралі можна виділити полюси позитивних та негативних ознак. Семантична структура таких лексем, як *virtue, honesty, sincerity, politeness, kindness, help, courage, purity, justice, virtuous, honest, sincere, polite, kind, helpful, courageous, pure*, має позитивну конотацію, а лексичних одиниць *vice, corruption, cynicism, jealousy, hate, cruelty, envy, rudeness, laziness, selfishness, vicious, corrupt, cynical, jealous, hateful, cruel, envious, rude, lazy, selfish* - негативну.

Всі семантичні ознаки в системі вербалізації концепту МОРАЛЬНІСТЬ мають строгу логічну організацію, що відображує реальне співвідношення структурних компонентів моральних аспектів людських взаємин - моральної

свідомості, моральності і специфіки етичного знання. Оточуюче життєве середовище, світ переживань, наукова картина світу, культурно-історичні форми нашої життєдіяльності і сама мова зорієнтовані відносно ідеальних полюсів смислового континууму життя - полюсів моралі [11].

На відміну від лексичного значення лексеми *morality* концептуальне значення концепту **МОРАЛЬНІСТЬ** становить собою ментально-психонетичний комплекс, що містить окрім лексичних значень, які вербалізують концепт мовного явища, невербалізовані компоненти мислення - образні, культурні й психічні, зв'язки з іншими концептами тощо [13].

В концептуалізації такої складної сфери, як 'моральність', люди нерідко вдаються до "використання" типових прикладів, стереотипів або ідеальних образів. Відомо, що в сучасному суспільстві окремі моральні принципи, поступово втрачаючи вплив, "виходять із моди" (протестантизм, націоналізм, консерватизм); інші ж (наприклад, пов'язані з ідеями неолібералізму, секуляризації, глобалізації, фемінізму, гомосексуалізму), навпаки, з кожним роком набирають силу й усе частіше заявляють про себе.

Спосіб представлення та зміст концепту 'моральність', як і будь-якого іншого, у принципі, не може бути до кінця визначеним, оскільки має невичерпний культурно-семантичний обсяг. Потрібно мати на увазі, що кожний елемент дефініції репрезентує лише частину концептуальних характеристик, значимих для культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – №1. – С. 18 – 36.
2. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. – М.: Русский язык, 1986. - 840 с.
3. Длугач Т. Б. И. Кант: от ранних произведений к Критике чистого разума, М.: Наука, 1990 – 136 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002.

5. Красных В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
6. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению подхода // Концепты. - Вып. I. - Архангельск, 1997. – С. 11 – 35.
7. Малахов В. Этика: Курс лекцій. – К.: Либідь, 1996. – 304 с.
8. Метёлкина Т.Ю. Историко-ономасиологическое исследование группы английских прилагательных, обозначающих моральные качества человека (проблема семантического эпигенеза): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГПИИЯ им. М. Тореца. – М., 1988. – 239 с.
9. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики. – СПб.: Научный центр проблем диалога, 1997. – 758 с.
10. Никитин М. В. Развернутые тезисы о концептах // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 53 - 64.
11. Оссовская М. Рыцарь и буржуа. Исследования по истории морали / М. Оссовская. – М: Прогресс, 1987. – 527 с.
12. Разин А. В. Этика. – М.: Академический Проект, 2004. – 624 с.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
14. Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как системное образование // Вестник МГУ. – Сер. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2004. – № 1. – С. 29 - 34.
15. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. - М.: Академический Проект, 2001.
16. Шестов Л. Добро у вченні гр. Толстого і Ніцше (філософія і проповідь) // Питання філософії. 1990. N 7.
17. Шмелёв А.Д. Функциональная стилистика и моральные концепты / А. Д. Шмелёв // Язык. Культура. Гуманитарные знания. Научное наследие Г.О. Винокура и современность. - М.: Научный мир, 1996. – 228 – 244 с.
18. Norton D. L. Moral Minimalism and the Development of Moral Character // Moral Philosophy. – Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc.,

1993. – P. 232 – 243.

19. Partridge E. Origins. A Short Etymological Dictionary of Modern English. – Greenwich House, 1983. – 972 p.

20. Pojman L. Introduction. What is Moral Philosophy? // Moral Philosophy. – Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc., 1993. – P. XI – XVI.

21. Roget's Thesaurus of English Words and Phrases. – New York, Avenel: Gramercy Books, 1979. – 800 p.

22. Skeat W. W. An Etymological Dictionary of the English Language. – Mineola, New York: Dover Publications, Inc., 2005.

23. The Shorter Oxford English Dictionary. On Historical Principles: 2 Vol. – Oxford: OUP, 1977.

24. Webster's dictionary of synonyms. – Springfield, U.S.A.: Merriam CO., G&C Publishers, 1990. – 907 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Коломійчук – аспірант кафедри англійської філології та перекладу, викладач кафедри англійської мови Житомирського державного університету імені Івана Франка

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, когнітивні розвідки.